

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ В МЕЖАХ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Круцевич Тетяна Юріївна, Когут Ірина Олександрівна
Національний університет фізичного виховання і спорту України

Аннотация

Проанализированы основные подходы к характеристике терминов, употребляемых в адаптивной физической культуре, в аспекте их использования в научной и учебной деятельности. Определено, что термин «лицо с инвалидностью» является наиболее органичным в применении и может быть рекомендованным для использования представителями различных сфер деятельности. Раскрыты особенности формирования теоретико-методологических основ адаптивной физической культуры в Украине. Охарактеризованы виды адаптивной физической культуры и обозначены их структурные взаимосвязи.

Ключевые слова: адаптивная физическая культура, адаптивное физическое воспитание, адаптивный спорт, лица с инвалидностью.

Annotation

The main approaches to the characterization of terms used in adaptive physical culture are analyzed in terms of their usage in scientific and educational activities. It is determined that the term "person with disabilities" is the most organic to use and can be recommended for usage by people of different areas. The features of formation of theoretical and methodological basis of adaptive physical culture in Ukraine are disclosed. The types of adaptive physical education are characterized and their structural relationships are outlined.

Keywords: adaptive physical culture, adaptive physical education, adaptive sports, persons with disabilities.

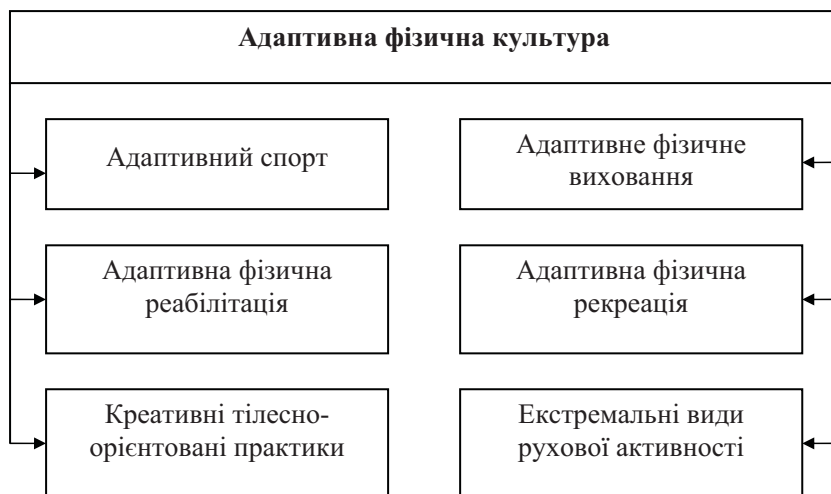
Постановка проблеми.

Вивчення теоретико-методологічного підґрунтя має велике наукове, навчальне та практичне значення для реформування й удосконалення системи вітчизняної освіти, яка активно видозмінюється в умовах соціально-економічних перетворень і трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві. У зв'язку з появою та активним розвитком нової галузі – адаптивної фізичної культури, виникла необхідність розробки її змістового наповнення, та перш за все, формування понятійного апарату.

Формуванням понятійно-категорійного апарату у дослідженнях, що присвячені проблемам осіб з інвалідністю, займалися науковці різних галузей [2, 4, 8, 9, 10]. Діапазон термінів, що аналізувалися, достатньо обширний та обумовлений необхідністю використання у дослідженнях конкретної сфери (медицина, економіка, право, соціологія, педагогіка тощо). Проте недостатньо вивченими залишаються питання щодо формування теоретико-методологічного підґрунтя соціально-гуманістичної спрямованості адаптивної фізичної культури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана за темою 1.10. «Соціально-гуманістичні заса-

Рис. 1 Основні компоненти адаптивної фізичної культури

ди розвитку адаптивного спорту в Україні» Зведеного плану науково-дослідної роботи в сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 р. Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту (номер державної реєстрації 0113У004011)

Мета дослідження – аналіз та узагальнення підходів до характеристики термінів, що вживаються в адаптивній фізичній культурі, в аспекті їх використання в науковій та навчальній діяльності.

Методи досліджень: аналіз і узагальнення науково-методичної літератури, нормативно-правових документів та матеріалів мережі Інтернет; методи порівняння, спостереження; синтезу та аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Постійно проводяться дискусії стосовно того, який термін доречно вживати по відношенню до осіб з інвалідністю. Протягом останніх десятиліть міжнародними організаціями (Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародне товариство по відновленню працездатності тощо) спільно з асоціаціями інвалідів відбувається упорядкування міжнародної термінології та виключення з повсякденного вжитку дискримінуючих термінів, та-

ких як «каліки», «неповноцінні», «дефективні» і т.п. Проте досі немає єдиної позиції щодо визначення понять «інвалідність» та «інвалід». В Україні поняття «інвалід» та «інвалідність» законодавчо визначено у законах «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

Вживання терміну «інвалід» у суспільній свідомості має негативний відтінок, є, по суті терміном, що дискримінує права осіб з вадами розвитку, і не заохочується до широкого використання. Більшість науковців зазначають про необхідність відмови у використанні терміну «інвалід» та його заміні на такі, що підкреслюватимуть не лише стан здоров'я означеної категорії населення, а акцентуватимуть, перш за все, на особистість, яка має певні особливості розвитку, наприклад особи з інвалідністю. Саме цей термін, на нашу думку, є найбільш органічним у застосуванні та може бути рекомендованим для використання представниками різних сфер діяльності, як такий, що зосереджує увагу, перш за все на особистості, а вже потім на наявному відхиленні, та максимально відповідає прагненню до гуманізації суспільних від-

носин української громади.

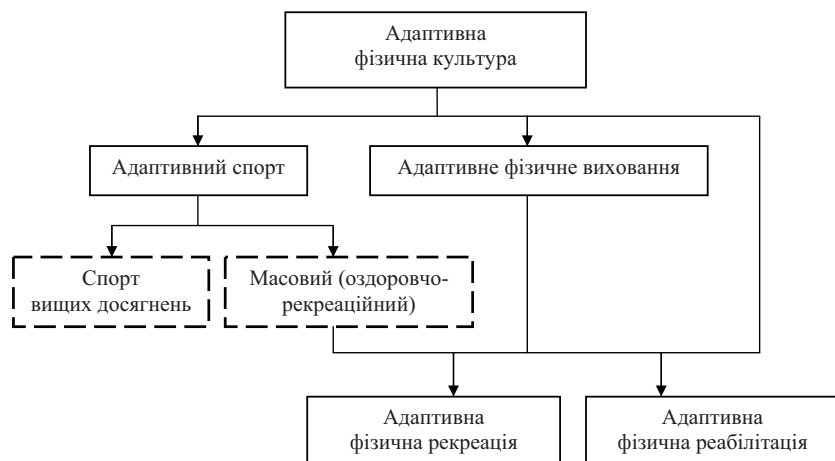
Варто також відзначити, що навіть сам термін «адаптивна фізична культура» (АФК) немає єдиного трактування у працях різних фахівців [3, 6 та ін.]. Російські науковці С. П. Євсєєв, Т. П. Бегідова, Л. В. Шапкова та ін. розглядають АФК як вид фізичної культури людей з відхиленнями у стані здоров'я. Це діяльність та її соціально й індивідуально значимі результати по створенню всебічної готовності людини з відхиленнями у стані здоров'я до життя; оптимізації її стану і розвитку в процесі комплексної реабілітації та соціальної інтеграції; це специфічний процес і результат людської діяльності, а також засоби і способи вдосконалення і гармонізації за допомогою фізичних вправ, природно-середовищних і гігієнічних факторів всіх сторін і властивостей індивіда з відхиленнями у стані здоров'я (фізичних, інтелектуальних, емоційно-вольових, естетичних, етичних та ін.).

Зокрема Ю. Ф. Курамшин надає визначення АФК як комплексу заходів спортивно-оздоровчого характеру, спрямованих на реабілітацію і адаптацію до нормального соціального середовища людей з обмеженими можливостями, подолання психологічних бар'єрів, що перешкоджають відчуттю повноцінного життя, а також усвідомлення необхідності свого особистого внеску в соціальний розвиток суспільства [7].

Слова «адаптивна» в назві фізичної культури підкреслює призначення засобів фізичної культури для осіб з відхиленнями у стані здоров'я. Це передбачає, що фізична культура у всіх її проявах повинна стимулювати позитивні морфо-функціональні зрушення в організмі, формуючи тим самим необхідні рухові координації, фізичні якості і здібності, спрямовані на життєзабезпечення, розвиток і вдосконалення організму.

В Україні АФК є новою актив-

Рис. 2 Структурні взаємозв'язки між компонентами (видами) адаптивної фізичної культури

но розвиваючою інтегративною галуззю освіти, науки, культури, а також медико-біологічних, педагогічних і соціально-психологічних навчальних та наукових дисциплін. Основою для формування відносин з особами з інвалідністю, є їх визнання як рівноправних членів суспільства в процесі занять АФК, а також обов'язків держави щодо створення особливих умов для їх виховання, розвитку та творчої самореалізації з урахуванням матеріальних можливостей, вікових особливостей, стану здоров'я, рухливих вмінь, навичок тощо.

Теорія АФК як наука досліджує зміст, структуру, функції АФК, її мету, принципи, завдання та засоби, особливості діяльності фахівців, які займаються у цій галузі; розробляє поняттєвий апарат, а також вивчає цілі, завдання, методи, зміст різних компонентів (видів) АФК, обґрунтовує і перевіряє на практиці її нові види і форми, спрямовані на задоволення різноманітних потреб осіб з інвалідністю.

Саме в АФК виявляється недоцільність орієнтації діяльності спеціалістів тільки або переважно на фізичні (тілесні) компоненти особистості людини з інвалідністю. На перше місце виступають проблеми залучення всіх мож-

ливих засобів і методів АФК для корекції наявних порушень осіб зазначеної групи, формування необхідних компенсацій, профілактики супутніх захворювань і вторинних порушень, обумовлених основним відхиленням, а саме головне, комплексна реабілітація та інтеграція в суспільство.

Аналогічно відсутності уніфікованого підходу до визначення поняття «АФК» існує й ситуація з визначенням основних її компонентів (видів, напрямів). Так, на міжнародному симпозиумі «Спорт для осіб з інвалідністю» у 1982 р. ЮНЕСКО визначено 4 основних напрями АФК: адаптивний спорт, фізичне виховання, фізична реабілітація, фізична рекреація [14].

Натомість С. П. Євсєєв, Л. В. Шапкова, Т. П. Бегідова, українські науковці [1, 4, 5, 11, 13] у своїх роботах виокремлюють та характеризують дещо інші компоненти АФК (рис. 1).

Так, адаптивне фізичне виховання розглядається як компонент АФК, що задовольняє потреби осіб з відхиленнями у стані здоров'я в їх підготовці до життя, побутової і трудової діяльності; у формуванні позитивного і активного ставлення до рухової активності. У процесі занять адаптивним фізичним вихованням у людей з відхиленнями у стані

здоров'я формуються комплекс спеціальних знань, життєво і професійно необхідних умінь і навичок; розвиваються основні фізичні і психічні якості; зберігаються та підвищуються функціональні можливості різних органів і систем. Під час занять фізичними вправами за рахунок існування міжпредметних зв'язків здійснюється освоєння розумових, сенсорних, рухових дій, відбувається розумове, морально-естетичне, трудове та інші види виховання.

Адаптивний спорт – компонент АФК, що розвивається за двома напрямками: масовий (базовий) та спорт вищих досягнень. При багатьох захворюваннях і видах інвалідності адаптивний спорт є практично єдиною можливістю задоволення однією з найголовніших потреб людини – потреби в самоактуалізації, в максимально можливій самореалізації своїх здібностей, зіставленні їх зі здібностями інших людей; потреби в комунікативній діяльності та соціалізації, оскільки професійно-трудова, суспільно-політична та інші види діяльності виявляються недоступними у повному обсязі. Зміст адаптивного спорту спрямований насамперед на формування у осіб з інвалідністю (особливо талановитої молоді) високої спортивної майстерності і досягнення ними найвищих результатів змагаючись з людьми, які мають аналогічні проблеми зі здоров'ям. Основна мета адаптивного спорту полягає у формуванні спортивної культури осіб з інвалідністю, залученні їх до основних цінностей фізичної культури.

Адаптивна фізична рекреація – компонент АФК, що спрямований на активізацію, підтримку або відновлення фізичних сил, витрачених особами з інвалідністю під час якогось виду діяльності (праця, навчання, спорт тощо); на профілактику стомлення, розвагу, цікаве проведення дозвілля і взагалі на оздоровлення; підвищення рівня життєстійкості через задо-

волення. Для осіб з інвалідністю адаптивна фізична рекреація – не лише біологічно виправдана саморегульована рухова активність, підтримуюча емоційний стан, здоров'я і працездатність, але і спосіб подолання замкнутого простору, можливість спілкування, задоволення особистих інтересів, смаків, бажань у виборі видів і форм рухової активності.

Адаптивна фізична реабілітація – компонент АФК, що задовольняє потреби людей з вадами розвитку в лікуванні, відновленні тимчасово втрачених функцій крім тих, які втрачені або зруйновані на тривалий термін або назавжди. Основна мета адаптивної фізичної реабілітації полягає у формуванні адекватних психічних реакцій осіб з інвалідністю на те чи інше захворювання, орієнтації їх на використання природних, екологічно виправданих засобів, що стимулюють швидке відновлення організму; в навчанні їх умінням використовувати відповідні комплекси фізичних вправ, прийоми гідровібромасажу, самомасажу, термічні процедури тощо.

Перераховані компоненти (види) АФК, з одного боку, носять самостійний характер, так як кожен з них вирішує свої завдання, має власну структуру, форми і особливості змісту, з іншого, – вони тісно взаємопов'язані. Так, у процесі адаптивного фізичного виховання використовуються елементи лікувальної фізичної культури з метою корекції та профілактики вторинних порушень; рекреативні заняття – для розвитку, задоволення потреби в ігровій діяльності; елементарні спортивні змагання. Багато спортсменів в адаптивному спорті проходять послідовний шлях від фізичної реабілітації в умовах стаціонару до рекреативно-оздоровчого спорту та спорту вищих досягнень [12].

Отже, аналіз існуючих підходів до виокремлення основних компонентів (видів) АФК інозем-

ними та українськими фахівцями посприяв формуванню уявлення про їх представлення у певній структурі взаємозв'язків (рис. 2).

Таким чином, АФК в цілому і всі її види покликані за допомогою раціонально організованої рухової активності як природного стимулу життєдіяльності, використовуючи збережені функції, залишкове здоров'я, природні ресурси та духовні сили, максимально реалізувати можливості організму і особистості для повноцінного життя, самореалізації, соціальної активності та інтеграції в суспільство здорових людей.

Висновки.

1. Аналіз міжнародного та українського законодавства, енциклопедичної літератури, висловлювань науковців, освітян, політиків, представників громадських організацій тощо свідчить про відсутність одноставного тлумачення терміну «інвалід», що створює суперечності. Запропоновано на законодавчому рівні розглянути можливість затвердження гуманістично орієнтованої дефініції – «особа з інвалідністю» як уніфікованого поняття для всіх галузей, що характеризує, перш за все, особистість, яка має бути інтегрована в суспільство і брати участь у громадському житті на рівні з іншими представниками соціуму.

2. Орієнтація чинного національного законодавства на міжнародні стандарти формування гуманістично орієнтованого ставлення до всіх громадян, особливо до осіб з інвалідністю, зумовлює необхідність термінологічних змін. Доцільно в Законі України «Про фізичну культуру і спорт» замінити, з внесенням коректив у характеристику сутності, наявні в ньому поняття «спорт інвалідів» на «адаптивний спорт» та «фізкультурно-спортивна реабілітація» на «адаптивна фізична культура».

Література:

1. Бегидова Т.П. Основы адап-

тивной физической культуры : [учеб. пособие] / Т.П. Бегидова. – М. : Физкультура и спорт, 2007. – 192 с.

2. Брискин Ю.А. Адаптивный спорт / Ю.А. Брискин, С.П. Евсеев, А.В. Передерий. – М. : Советский спорт, 2010. – 316 с.
3. Брискин Ю.А. Спорт инвалидов : [підруч. для студ. ВНЗ фіз. виховання і спорту] / Ю.А. Брискин. – К. : Олімпійська література, 2006. – 263 с.
4. Евсеев С.П. Адаптивная физическая культура : [учеб. пособие] / С.П. Евсеев, Л.В. Шапкова. – М. : Советский спорт, 2000. – 240 с.
5. Евсеев С.П. Технологии физкультурно-спортивной деятельности в адаптивной физической культуре / С.П. Евсеев, О.Э. Евсеева. – М. : Сов. спорт, 2013. – 388 с.
6. Історичні, організаційні та соціальні аспекти розвитку спорту інвалідів: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів фіз. виховання і спорту / [С.Ф. Матвеев, Ю.А. Брискин, І.О. Когут та ін.] – К.: Аско-ніт, 2011. – 250 с.
7. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры: Учебник – 4-е изд., стереотип. / Ю.Ф. Курамшин – М.: Советский спорт, 2010. – 224 с.
8. Пасічніченко С.В. Правовий зміст понять «інвалід» та «інвалідність» / С.В. Пасічніченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – №11. – С. 138–140.
9. Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні : Курс лекцій / І.М. Сирота – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 288 с.
10. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. ВНЗ фіз. виховання і спорту: у 2-х т. Т. 1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання / під заг. ред. Т. Ю.

- Круцевич. – К. : Олімпійська література, 2012. Т.1. – 392 с.
11. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. ВНЗ фіз. виховання і спорту: у 2-х т. Т. 2. Методика фізичного виховання різних груп населення / під заг. ред. Т.Ю. Круцевич. – К. : Олімпійська література, 2012. Т.2. – 368 с.
12. Теория и организация адаптивной физической культуры : [учебник в 2 т.] / под общ. ред. проф. С.П. Евсеева. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Сов. спорт, 2005. – Т. 1. – 296 с.; Т. 2. – 448 с.
13. Koivumaki Kari. Foundations of adapted physical activity [Electronic resource]. – Access mode: http://www.kuleuven.be/thenapa/pdfs/foundations_of_adapted_physical.pdf. (date of the application: 12.08.2014).
14. Чудна Р.В. Адаптивне фізичне виховання дітей з вадами розвитку: [навч.-метод. посіб.] / Р.В. Чудна. – Київ ; Донецьк : Норд-Прес, 2011. – 312 с.

